

Uninstalling...

Александар Вајзнер и Милован Писари

Настанак фашизма

ФАШИЗАМ? НАЦИЗАМ?
НЕ РАЗУМЕМ...

*„Прво су дошли њо комунистѣ,
а ја се нисам њобунио јер нисам био комуниста.
Затѣм су дошли њо Јевреје,
а ја се нисам њобунио јер нисам био Јеврејин.
Затѣм су дошли њо синдикалце,
а ја се нисам њобунио јер нисам био синдикалац.
Затѣм су дошли њо катѣолике,
а ја се нисам њобунио јер сам био ѡрошесѣанѣ.
Затѣм су дошли њо мене,
али ѣада више никоѣа није било да се ѡбунѣ.“*

Марѣин Нимелер

Издавач: ФОНД Б92

За издавача: Веран Матић

Уредница: Марија Чечен

Аутори: Александар Вајзнер и Милован Писари

Координаторка: Оливера Ранђић

Лектура и коректура: Лидија Кусовац и Јелена Митровановић

Дизајн: Никола Радојчић / Браћа Буразери

Штампа: Портал

Београд, 2014.

Тираж: 250

Кад чујеш реч „фашизам“ или „нацизам“, на шта те то асоцира? На шта све помислиш? Шта све видиш као фашизам? Где га и у чему препознајеш?

Колико си пута чула или чуо за изреку да о историји треба учити зато да нам се не би понављала? Или да историја, кад год се понавља, то чини у облику фарсе?

Многи су **изми** врло често у употреби и скоро свакодневно се у медијима или у школи могу чути приче о томе шта су разне идеологије представљале у историји и шта оне значе данас. Најчешће су предмет интересовања и дебатована идеологије комунизма, фашизма, нацизма, марксизма, либерализма, расизма, империјализма, социјализма...

Шта ти мислиш о овим идеологијама, како их ти видиш? Какав је твој однос према ономе што о њима и историјским догађајима учиш у школи?

Постојали су периоди у историји када су организовање и рад у неким од поменутих идеолошких организација били забрањени и кажњиви или када је било опасно бити члан или чланица ових организација (на пример комунистичке партије или националсоцијалистичке партије), јер је то подразумевало прогон и изложеност нападима, иако су постојање и рад организације били легални.

Да ли је данас рад фашистичких, комунистичких, марксистичких, нацистичких... организација дозвољен? Ако је дозвољен, да ли је опасно бити њихов члан или чланица? Како и чиме се ове организације разликују од оних у прошлости, и јесу ли њихови циљеви увек били исти, без обзира на велике промене у друштву последњих деценија?

Ако желиш, своју радозналост можеш лако да задовољиш и научиш нешто о томе како су деловали разни режими у модерној историји Европе тако што ћеш да читаш литературу или текстове са разних вебсајтова, али можеш такође да прочиташ ову књижицу. И више од тога. Читајући ову и остале свеске из ове едиције можеш да сазнаш и много тога о темама о којима се у школи не говори, а нису објашњене ни у уџбенику историје. На пример, можеш да сазнаш нешто и о неонацизму и неофашизму, или о разним савременим антифашистичким акцијама и организацијама, о томе како се наше друштво и друга друштва данас односе према прошлости и шта све утиче на то како ћеш разумети оно што су људи чинили за време рата...

Шта су фашизам и нацизам?

И фашизам и нацизам почивају на ирационалном реаговању на догађаје и односе у друштву, односно на неразумевању узрочно последичних веза у друштву, пре свега у периоду друштвених криза. Када су велике друштвене кризе, тада су велике и тензије, а људи су уплашени за егзистенцију јер влада велика незапосленост и сиромаштво. Тада су многи људи врло подложни манипулацијама и лако прихватају разна ирационална „објашњења“ и „решења“. Зато су умишљеност или фанатизам, засновани на стереотипима и предрасудама, важан део фашизма и нацизма.

Величање животиња и презирање разума довели су до нове чаролије свећа, до његове дегационализације, до йоновној йојављивања у йојоршаном облику вођа и слојана, до нове йобеде мајова и чудојвораца, који су овај йујт имали на расјолајању најсвежије изуме йтехнике и масовне хийнозе [...]. У расјућој комјлексној свећа, йосле кайасјирофе без йреседана Првој свејској рајта, омама је јурнула масе у расјућу несјрјљивост и у презирање рационалној, комјромиса и сјорој најрејка. То се десило ујраво кад је било најйојребније да се мобилишу све рационалне снаје, сви сјрјљиви најори, све кријичке сјособност и сав йолеранјан здрав разум, како би се йослерајни свеј уредио у циљу избејавања још йорих кайасјирофа.

Ханс Кон, филозоф и историчар

Hans Kohn, *Ideologie politiche del ventesimo secolo*, Firenze 1964, стр. 69–70. (превод: Милован Писари).

○ ○ ○ ○ ○

Постоје разни проблеми због којих неко може осећати незадовољство, фрустрацију, бес, озлојеђеност.. И постоје различити начини на које се свако од нас с тим проблемима носи. Неко је склонији да у сопственом понашању тражи разлоге за проблеме које доживљава, приписујући при том, што се често дешава, самом себи и кривицу. Нека друга особа покушаће да сагледа који су стварно домети и последице њеног/његовог понашања, а у којој су мери други људи утицали на дату ситуацију и какав је био њихов однос. За реално и критичко разумевање односа потребно је велико знање и искуство, односно зрелост. Неко ће, пак, најчешће одбијати и негирати сопствену одговорност, негујући слику о себи као о непогрешивом, готово идеалном, често и у страху од казне због одговорности. Та представа о себи као о некоме ко је изнад других, идеалан/а и надмоћан/а једна је од најзначајнијих карактеристика нашег мишљења

које утичу на то како ћемо друге људе видети, разумети односе и догађаје у друштву и како ћемо се опходити према другима. Тај осећај надмоћи и испуњеност агресивним мислима скоро је увек праћен и посебном осетљивошћу за сопствену угроженост. На пример, иако је он био тај који је подстицао на насиље, Хитлер је, и пре доласка на власт, у оквиру својих парамилитарних одреда створио и посебну јединицу за личну безбедност, свој заштитни одред у црним униформама.

Сви су људи посебни, различити и јединствени. Свака је особа апсолутно јединствена на свету и у историји. Али и сви људи на свету имају исте потребе. Потребу да воле и буду вољени, потребу да буду сигурни и заштићени, да неке припадају, да се креативно остварују, да буду уважени, да се хране и развијају, да искажу своје квалитете и уживају у слободи...

Постоје и они који су изузетни – Никола Тесла, Марија Кири, Леонардо да Винчи и многи други. Изузетна је била њихова креативност и допринос човечанству; њихово разумевање да припадају друштву у којем су сви људи равноправни; веровање да освајањем сопствених слобода доприносе и слободи и унапређењу живота других.

С друге стране, слика о сопственој надмоћи и изузетности од других може бити део уверења како појединаца, тако и неке заједнице, једног друштва, народа... Таква уверења се изграђују и потребно је дуже време за њихов развој. И у томе учествују бројне организације, институције, појединке и појединци. Да би се потхранила таква идеализована слика и подупрла сујета, неопходни су јој извори и узорци у бројним митовима. Митоманија и грандоманија увек су биле пратиоци изградње сваког деспотског и апсолутистичког режима. То се може видети по грандиозним објектима који су грађени (још од времена фараона у старом Египту), масовним представама политичког позоришта и у јавном животу на којима су следбеници исказивали лојалност вођи. На пример, Мусолини је раселио бројне становнике Рима, уништио велики број насеља и улица како би изградио

највећу авенију. Слично је поступио и Чаушеску у Букурешту, када је због изградње највеће палате у Источној Европи, током осамдесетих година прошлог века, раселио људе који су становали на месту будућег градилишта – уништио је преко 30.000 станова и више од 20 цркава и синагога. Хитлер је градио највеће бункере, правио највеће топове, највеће тенкове... „Највеће“, „најбрже“, „најјаче“... удружено са „ми“ или „ја“ често су пратња реторици сумњивих политичких идеја. Када се у ирационалним мислима умишљених вођа роди грандиозна идеја, онда они престају да буду способни да разумеју потребе па и само постојање других људи.

Увек је, наравно, постојала и одређена иконографија, костимографија и сценографија ових догађаја. Битни су симболи и заставе испод којих ће се милитаристи окупљати и с којима ће се идентификовати, делови одеће који подсећају на униформе (пре него што добију праву униформу), марширање, парадирање и слетови... Орлови и лавови су нарочито често били коришћени као симболи милитаристичких покрета. Кљунови и канце треба да симболизују моћ и пошаљу претећу поруку, а мотиви мушкараца атлетске грађе, са чврстим и истуреним вилицама, ликова позајмљених из традиционалистичких прича о јунацима и њиховој мисији спасавања нације, дају додатан утисак о величини идеје која их је окупила. Бројни су начини кокетирања с традицијом и митовима – књига коју је написао Хитлер била је исписана таквим словима и тако увезана да подсећа на Библију или неку средњовековну књигу. За све те реквизите који се користе за параде и пропаганду, наравно, потребан је и велики новац. Ни Хитлер не би дошао на власт да уз њега нису стајали генерали царске Немачке и власници капитала који су финансирали његове политичке кампање, куповали му одела и аутомобиле, ослободили га из затвора након пресуде за велеиздају и помагали стварање парадних униформисаних одреда које је војска толерисала.

Како су настали фашизам и нацизам?

Иако је Италија изашла из Првог светског рата као победница, тешка економска ситуација и неостварени ратни циљеви, односно неприпајање града Ријеке и целе Далмације, продубили су код многих Италијана осећај незадовољства, фрустрације и беса. Нарочито су националисти говорили о „осакаћеној победи“ јер нису сви крајеви у којима су живели Италијани припојени Краљевини Италије. Није узимано, међутим, у обзир да је у тим крајевима живео и велики број Словенаца и Хрвата.

С друге стране, раднички покрет се све више организовано борио како би срушио постојећи изабљивачки систем и преузео власт, и на тај начин остварио свој идеал о успостављању равноправности, братства и слободе.

У великим градовима, као што је, на пример, Милано, социјалисти и анархисти предводили су масовне штрајкове, док су у руралним крајевима сељаци почели да самоуправљају. Сукоби између њих и државних органа,

односно полиције и војске, били су све учесталији и крвавији, а у њима су учествовали све чешће националисти који су видели у социјалистима највећег непријатеља Италије, будући да су ови хтели, између осталог, да укину приватно власништво и да дају радницима могућност да сами управљају фабрикама. Тада су се појавиле прве групе фашиста, чији политички програм није био сасвим јасан, осим у намери да се по сваку цену супротставе ширењу социјализма.

Незапосленост, сиромаштво, ратна разарања, уништена привреда – све то била су питања на која владајуће политичке елите, нарочито у пораженим земљама, али и у победничким које нису оствариле своје циљеве, као у Италији, нису знале да нађу одговор. Управо због тога, у Немачкој, Италији и другде, разочаране народне масе предвођене социјалистичким и комунистичким странкама побуниле су се, тражећи, употребом силе, да остваре своје политичке циљеве. Раднички покрет и идеје социјалдемократије су у Немачкој, одмах након Првог светског рата и пораженог царства, биле врло јаке. Немачко друштво кренуло је путем великих промена, али и унутрашњих сукоба; с једне стране је био председник нове државе, Вајмарске републике, који је био социјалдемократа инспирисан радничким правима, а с друге стране је војни врх (поражен у рату, али лојалан идејама царизма), који је користио националистичке и парамилитарне организације за борбу против комунистичког покрета и анархиста. Користећи Хитлерове способности да држи запаљиве говоре и његову фанатичну посвећеност нацији, војска је одмах након завршетка Првог светског рата Хитлеру наредила, да се, као шпијун и провокатор, инфилтрира у Немачку радничку партију. Хитлер ускоро постаје агитатор, користећи антисемитизам да би мобилисао екстремисте и милитаристе. Његов заповедник у војсци је записао да је Хитлер рођени говорник и да његов фанатизам и популизам одушевљавају слушаоце и присиљавају их да размишљају као и он.

У том тренутку, уједињена десница је на изборима у Немачкој добила само три посто гласова. Након неколико

година пропаганде антисемитизма и чисте аријевске расе, нацисти су и даље на изборима имали свега нешто више од два посто гласова. Тада су социјалдемократе имале око тридесет посто гласова, а комунисти око десет посто. Посланици нацистичке странке су у парламент одлазили у униформама, а медији су Хитлерове идеје представљали као луде и примитивне, засноване на ратној идеји.

Поред полиције и војске, посебне паравојне формације у Немачкој и у Италији имале су велику улогу у борби против социјалиста и комуниста. Оне су биле састављене углавном од ветерана, који су, упркос својим страдањима у рату, после потписивања мира заборављени од свих. Такође, у тим формацијама налазили су се и многи припадници млађих генерација код којих је национализам био веома изражен. Њихове методе су предвиђале сталне нападе на противнике, убиства, паљења, утеривање страха, опште насиље, а њихово деловање толерисале су или чак фаворизовале тадашње владе као и многи капиталисти. Уз запаљив говор о сопственој величини и историјском позиву да служе нацији, све је било спремно да се група острашћених и фрустрираних обруши на све оне на које вођа упре прстом.

Књижевник Штефан Цвајг, који је био сведок нарастајућег Хитлеровог успона, описао је сцене организованог насиља којима је присуствовао а којима нико од грађана није смео да се супротстави из страха. Жртве су по правилу били друштвено најслабији, маргинализовани и они који су се разликовали од прокламованог нацистичког идеала. Међу њима су биле и особе с менталним или физичким поремећајима, хомосексуалци, политички противници, представници католичког и протестантског свештенства, Јеховини сведоци, Јевреји, Роми...

○ ○ ○ ○ ○

Знам само толико да је једнога дана – дајум више не бих умео реконструисати – један познаник дошао оданде преко до нас и пожалио се да у Минхену ојетш јочињу немири. Нарочито се истиче један

необуздани аишайор по имену Хишлер, који одржава зборове са жестоким шучама и на највуларнији начин хушка прошив републике и Јевреја. (...) Али тада у суседним граничним местима Рајхенхалу и Берлинсгадену, куда сам оглазио тошово сваке седмице, одједном искрсоше мањи, ја све већи одреди младих дечака у високим чизмама и смеђим кошуљама, сваки са по једном дречећом шраком с кукастим крстом око руке. Приређивали су зборове и смошре, парадирали по улицама уз песму и скандирање, лейили по зиговима циновске йлакаше и йремазивали их кукастим крстовима; йрви йуш сам тада схвашио да иза њих неочекивано искрслих чеша мора да стоје финансијске, а и иначе ушцајне снаје. (...) Случајно ми се ускоро йружила йрилика да йосмашрам једну шакву унајред йрипремљену „борбену акцију“. У једно од йограничних места, где се баш на најмирољубивији начин одржавао збор социјалдемокраша, дохујала су чешири йерешна аушомобила, сваки набијен дечацима националсоцијалистима, наоружаним йуменим йалицама, и шачно онако као што сам по у своје време видео у Венецији на Триу свешога Марка, они су нейрипремљене људе нагвладали хишрином. Био је по онај исти метод, научен од фашиста, само још йрецизније војнички увежбан и у немачком духу йрипремљен системайски до у најмању појединосш. На један знак звиждаљке СА-овци су мушевишо йоскакали из аушомобила, навалили својим йуменим йалицама на свакој ко им се нашао на йушу, и йре нешо што се полиција мола умешати или радници моли окуйити, ојеш су ускочили у аушомобиле и одјездили. (...)

Тај йрви йошлед йоказиваше да је одред од почешка био увежбаван за напад, за насиље и шерор.

Штефан Цвајг,
Јучерашњи свеш – сећања једној Европјца,
Београд, Службени гласник, стр. 306-308.
(превод: Александар Тишма)

У ствари, Хитлер је био једним делом инспирисан Мусолинијевим црнокошуљашима и фашизмом, али још више Римским царством и његовим митовима. И Мусолини и Хитлер започели су политичку каријеру у оквиру синдикалне организације, односно радничке партије, али су врло брзо борбу за већа права и слободе радника заменили демагогијом и национализмом, прогањајући оне који су били прави заступници радничких права и идеја социјализма. Чим су утврдили своју власт, обојица су забранили друге партије и политичке организације, распустили парламент, забранили радничке штрајкове и завели једнопартијску диктатуру. За Хитлера је идеал била немачка нација и аријевска раса, а за Мусолинија држава и партија.

Због страха да ће се у Немачкој десити револуција као у Русији и да ће буржоазија изгубити свој капитал, велики индустријалци помагали су борбу против партија које су се залагале за идеје социјализма, комунизма и радничких права, ослањајући се на традицију царевине, војне генерале и Хитлерове јуришне одреде.

Између осталих, капиталисти који су помагали Хитлера били су и Хуго Бос, Хенри Форд и Фриц Тисен, „краљ“ индустрије челика. Веровали су да је њихова подршка нацистима одбрана од бољшевичких, анархистичких и комунистичких идеја и да ће Хитлерове јединице за прогон и пребијања изазвати страх код оних који би заговарали друштвене промене и смањити опасност од револуције која би угрозилa њихово богатство и положај.

То се дешава највише после светске економске кризе 1929. године, јер се управо тада националсоцијализам шири међу радницима, сиромашнима, сељацима и другим категоријама људи пружајући им „привлачнија“ решења од оних које су могле понудити друге политичке странке, нарочито комунистичка и социјалдемократска. С друге стране, управо комунисти и социјалдемократе у истом

периоду нису били у стању да постигну договор око заједничке борбе против наступајућег нацизма, јер су сматрали једни друге већим непријатељима од самих нациста, и још нису увидели велику опасност од националсоцијализма. Велики капиталисти, односно они који су у Немачкој највише имали утицај на економски и политички живот земље, почели су да подржавају националсоцијалистичку странку у тренутку кад су у њој препознали снагу која ће моћи да се супротстави комунизму и искорени га.

Привреда Немачке се, нарочито у годинама пре и током Другог светског рата, ослањала на систем робовласништва, користећи као радну снагу ратне заробљенике, Јевреје, Роме и све остале који су се налазили у немачким концентрационим логорима. Многи од њих умрли су у најгорим патњама. Између 8 и 12 милиона радника, односно око четвртина укупне радне снаге Трећег рајха 1944. године били су управо принудни радници.

„Ауди“ ошкрио своју мрачну тајну

Берлин – Немачки произвођач аутомобила „Аушо унион“, из које је касније настао „Ауди“, експлоатисао је радну снагу из концентрационих логора.

Како преносе немачки медији, „Ауди“ је коначно ошкрио оно што су осћали велики произвођачи аутомобила у тој земљи већ учинили – објавио је извештај који показује да је компанија из које је настао увелико користила радну снагу из нацистичких концентрационих логора.

Ово признање произлази из недавно објављене историјске студије, коју је наручио сам „Ауди“. Према том документу, око 3.700 логораша било је присиљено да ради за „Аушо унион“ у једном од седам логора које су нацисти направили за тог произвођача аутомобила, и којим је руководила озлобљена СС дивизија.

Поред тога, компанија сноси „моралну одговорност“ за 4.500 људи зашочених у лојору Флозенберџу, а који су умрли током рада у фабрици „Ауто униона“ у близини лојора. Истовремено, 16.500 људи који нису били зашворени у лојорима било је приморано да ради у две фабрике „Ауто униона“ на истоку земље. [...]

Сличне студије о везама с нацистима претходно су објавили и „Фолксваген“, „Дајмлер“ и „БМВ“.

Извор: Инфо-Б92, секција Биз, 1. јуна 2014.

Владавина фашизма и нацизма

Фашизам у Италији и нацизам у Немачкој пут до власти крчили су уличним насиљем и злоупотребом институција. После освајања власти, мењали су постепено законску регулативу која је била на снази како би своју моћ утврђивали и истовремено освајали све више народних маса... На пример, у Италији, која је почетком двадесетих година бројала око 40 милиона становника, око 25.000 фашиста је 28. октобра 1922. године организовало такозвани „марш на Рим“, након чега је краљ понудио Мусолинију место премијера иако је његова странка на претходним изборима освојила само 35 посланичких места одукупно 535. Кругови окупљени око краљевске породице, индустријалци, велики земљопоседници и високи официри сматрали су да је то једино решење за успостављање „нормализације“ у земљи након неколико година кризе и нереда. Мусолини је тада формирао владу с другим политичким странкама које су се слагале с краљевском одлуком. Следећи избори одржани су 1924. године. До тада су фашисти несметано могли да своје идеје пропагирају у народу, док су изборни механизам променили тако да странка која освоји највише гласова аутоматски добија две трећине посланичких места

у парламенту осигуравајући, дакле, апсолутну већину. Услед очекиване победе фашистичке странке, припадници опозиције су протестовали у парламенту. Један од њих, социјалиста Ђакомо Матеоти, најоштрије је осудио изборну крађу фашиста, као и сам фашизам као посебан облик владавине, због чега су га Мусолинијеви људи киднаповали и убили у јуну 1924. године.

Удружене странке опозиције су се симболично повлачиле из парламента, што је Мусолини искористио како би, тек годину дана после избора, увео диктатуру. Од тог тренутка није било више слободних избора, а политичке странке су биле забрањене.

Осјоравамо овде снажно њуноважност избора већине у парламенти. [...] Избори су, њо нашем мишљењу, суштински неважећи, и догајемо да нису није важећи. [...] На основу ваше њошврде, ниједан италијански бирач није био слободан да одлучи самовољно [...] Постоји оружана народна милиција, састављена од грађана који припадају једној јединој странци, која има декларисан задатак да уз ујошребу силе њодржи одређену владу, и кад би јој консензус недостијао.

Из говора Ђакома Матеотија 30. маја 1924. године

Извор: <http://it.wikisource.org>

(превод: Милован Писари)

○ ○ ○ ○ ○

У Немачкој је ситуација била слична. У првим изборима после светске економске кризе, одржаним 1930. године, Хитлерова странка је освојила само 18 посто гласова. Међутим, само две године касније, она је постала највећа странка у парламенту са 230 посланика од укупно 585.

И Хитлеру је, као и Мусолинију у Италији, тадашња највиша државна карика, односно председник Републике, понудио место премијера. Тада је Хитлер основао своју прву владу у којој су учествовали припадници других политичких странака. Није му требало много да уведе диктатуру: након избијања пожара у парламенту уведена је ванредна ситуација и прогон, пре свега комуниста које су сматрали одговорним за пожар. На исти начин, укинута су многа права која су грађани уживали још од увођења републике 1919. године. Све се то дешавало уз сагласност председника Републике. Месец дана касније, парламент, из којег су комунисти избачени, изгласао је декрет којим је Хитлеру додељена потпуна моћ. Једино су социјалдемократе гласале против. Убрзо после тога, све политичке странке су биле забрањене, а Хитлер постаје „вођа“ Немачке, а да ниједан тренутак није озбиљно прекршио постојећи Устав.

Како би освојили и нарочито одржавали власт, Хитлер и Мусолини су се умногоме ослањали на пропаганду. И један и други основали су посебно министарство са задатком да спроводи контролу над културом, новинама, издавачким кућама и биоскопима, и да одређује шта се може објављивати а шта не и, нарочито, на који начин. Преко њих, непрестано је спровођено величање фашизма и нацизма; Мусолини и Хитлер представљени су као „спасиоци нације“, сви неистомишљеници су дискредитовани, а слобода говора је потпуно забрањена.

И Мусолини и Хитлер су, дакле, имали снажну подршку у власницима крупног капитала, у цркви, монархији, војсци и медијима. Страх капиталиста да ће изгубити богатство и привилегије ако се у Немачкој деси социјална револуција довео је до њихове дугогодишње подршке екстремној десници. Убрзо је уследила и велика економска криза, „Велика депресија“, 1929, и распад најважнијих институција у држави. Радикализација и милитаризам у држави били су последица пропале привреде и све већег броја незапослених. Оно што је на почетку изгледало као примитивна и сулуда идеја коју подржава само мала група

екстремиста која је насилна према појединим грађанима ускоро ће постати највећа срамота и злочин човечанства – прогони, депортације, концентрациони логори, Холокауст, геноцид.

Нацизам и фашизам у Југославији и у Србији

У време успона и утврђивања фашизма у Италији и нацизма у Немачкој и у другим земљама, почеле су да се појављују политичке странке које су се њима инспирисале: у Мађарској, Румунији, Аустрији, Шпанији, али и у Француској и Великој Британији.

Иако је по многим фашизам настао у земљама исфрустрираним или незадовољним исходом Великог рата и његовим последицама, нарочито по економију, неки аутори мисле да су све земље, и поражене и победничке и неутралне, биле изложене појави фашизма. Један од њих је Карл Полањи, мађарски економиста, историчар, социолог и филозоф.

Нацистички пропагандни плакати током Другог светског рата

Фашизам је имао слабе везе с Великим рајшом, са Версајским ујвором, с милијаризмом Јункера или с италијанском нарави. Он се појавио у пораженем земљама, као што је Бујарска, али и у победничким, као што је Југославија, у земљама „северне нарави“, као што су Финска и Норвешка, али и у земљама „јужне нарави“, као што су Италија и Шпанија, у земљама „аријевске расе“, као Енглеска, Ирска и Белгија, али и „неаријевске расе“ као што су Јапан, Мађарска или Палестина, у католичким земљама, као Португал, али и у протестантским, као што је Холандија, у милијаристичким заједницама, као што је Пруска али и у цивилним, као што је Аустрија, у старим културама, као што је Француска, али и у новим, као што су Сједињене Државе и јужноамеричке државе. У ствари, није постојала никаква прошлост, никаква традиција, верска, културална или национална, које би заштитиле неку земљу од фашизма, у тренутку кад би се остварили предуслови за његов усход.

Карл Полањи

Karl Polanyi, *La grande trasformazione*,
Einaudi, Torino 2000, стр. 298
(превод: Милован Писари).

И у тадашњој Краљевини Југославији, фашизам и нацизам су имали своје представнике и симпатизере, и о сценама организованог уличног насиља сличног оном у Италији и Немачкој можемо сазнати из сведочења Ете Најфелд која је у то време била студенткиња:

Тридесетих година на целој територији тадашње Краљевине Југославије појавиле су се разне мале организоване групе симпатизера фашизма и нацизма, а у Србији је најутицајнија била она позната као ЗБОР окупљена око Димитрија Љотића.

На факултету се дешавало следеће: почеле су да се формирају групе, православне колеџе, дакле Срби, окуљали су се око Југославенске академске чињонице. Хрвати делимично око ХСС-а, што је била мачековска странка. Било је доста комуниста, и, оно што ја нисам слушала, нисам знала, јесте да постоји једна организација која се није декларисала јавно, што су биле услаше. Ја сам тек сазнала да су то они онда кад смо ми 1939. или 1940. имали један прошестни скуп: ишли смо према ректорату који је на Казалишном тргу у Зајребу, да прошестујемо против ситуације у Немачкој. Међутим, на том прошестном скупу почели смо бити каменовани и тучени, и ја сам са колеџицом Крајира успела да се сакријем под једну клупу и ипак нисмо биле избашинане, али моје групе колеџе су биле добро истучене, јер су нас ухватиле услаше, који су хтели да разбију тај скуп.

Из транскрипта Културни контексти насловка
фашиз(а)ма, пројекта Посета Старом сајмишту
21. маја 2011
<http://www.starosajmiste.info/>

Злоупотреба слободe

**Корени десничарског екстремизма
О идеологији Димитрија Љотића и његовој
организацији ЗБОР**

Зависно од стајне тачке, неко ће рећи да десничарски екстремизам, који се прелива у фашизам или нацизам, у Србији нема бољу историју, мада има и аутора који ипак тврду иоричу. У социјалним наукама и у историографији деценијама је доминирало становиште да ипак одређење припада

Југословенском народном покрету ЗБОР, који је Димијрије Љошић (1891–1945) основао почетком 1935. године у Љубљани, али се последњих петнаестак година овакво становиште све више релативизује. Иза акронима ЗБОР скрива се јуни назив Љошићеве организације Здружена борбена организација рада, која је од оснивања до почетка окупације Југославије у априлу 1941. године имала изразито маргиналну улогу на политичкој сцени.

На изборима 1935. године, ЗБОР је освојио само 0,84 одсто гласова, а и његови резултати показали су да ова организација нема дубље социјалне, политичке и идеолошке корене у изборном телу.

Идеолошка и политичка позиција Димијрија Љошића била је неодојива од његовој дубокој, може се чак рећи фанатичној религиозној осећања и укорењености у патријархалну традицију. Љошићево политичко сазревање обликовано је кроз приближавање различитим концепцијама и кроз удаљавање од њих, од шолсвојевској анархизма до радикалној проивљења држави, од пацифизма до вејаријанства, од идеје да се замонаши, до бављења адвокатуром и организовања задружној животи. (...)

До пред Други светски рат, у организацији ЗБОР све је снажније испољаван антисемитизам, свакако и зато што је сам Љошић био уверен у постојање наводној јеврејској плану за владање светом. Генерални секретар ЗБОР-а Милорад Мојић превео је и злоласни фалсификат, „Проколле сионских мудраца“, уз залагање да се „јеврејство мора брзо и енергично ликвидирати“.

После окупације, Љошић је прихватио сарадњу с нацистичким окупационим властима и формирао Српски добровољачки корпус, паравојне формације ЗБОР-а, намењене борби против партизана и комуниста.

Овим корпусом командовало је заведништво 113. немачке дивизије. Осим у борбама против партизана, партизани Српској добровољачкој корпусу сарађивали су с нацистичким окупатором у акцијама окупаторске одмазде над невиним цивилним становништвом (Крајјевац). Остаци ових формација и сам Љошић повукли су се пред крај рата у Словенију, где је крајем априла 1945. године идеолог и вођа ЗБОР-а поинуо у саобраћајној несрећи. Над његовим огром постојну беседу је одржао владица Николај Велимировић.

Политика Онлајн, аутор Сл. Кљакић, 9. октобар 2008.

○ ○ ○ ○ ○

Док су се отворено инспирисали Хитлеровим поступцима, прилагодили су националсоцијалистичку и фашистичку идеологију локалном српском контексту. Поред антикомунизма, расизма, антисемитизма, они су се залагали за такозвани „Светосавски национализам“: по тој идеји, која је била заступљена и код одређеног дела Српске православне цркве, требало је да за Србе постоји „један народ, једна вера и једна држава“, одбацивали су све вредности западног света и демократију, а залагали су се за средњовековне врлине.

Фашистичку идеологију су пропагирани и кроз новине, као што су биле *Идеје* и *Отаџбина*. Светислав Стефановић, лекар и познати писац, за време Другог светског рата председник највећег удружења српских интелектуалаца, односно Српске књижевне задруге, већ је средином тридесетих година поздравео Хитлеров долазак на власт, заступајући тезе о расној супериорности и хвалећи спаљивање књига „противника“. Стефановић је такође једино у фашизму видео будућност за човечанство и спас како од комунизма, тако и од либералне демократије. Епископ Николај Велимировић јавно је 1935. године хвалио Хитлерову

Немачку, поредећи националистички пројекат нацистичког вође са Светосавским и тврдећи да „приличи светитељу, генију и хероју“. Разни други подржаваоци Хитлерове Немачке и Мусолинијеве Италије, као што су Велибор Јонић, Данило Грегорић или Милосав Васиљевић, оствариће своје политичке амбиције у време постојања Недићеве Србије 1941–1944. године, која је била под контролом нацистичког окупатора, а која је требало да буде ембрион будуће српске државе у новом нацистичком поретку после рата и победе националсоцијализма и фашизма.

С друге стране, иако није била фашистичка творевина, Краљевина Југославија је имала одређене карактеристике које су биле типичне за фашизам. Комунистичка странка је била забрањена већ од 1920. године, 1929. године уведена је диктатура којом је на неко време забрањен рад парламента; исте године основан је Суд за заштиту државе, институција коју је Мусолини увео три године раније у Италији, а за комунисте који су наставили илегално своје активности основани су посебни затвори и логори у Сремској Митровици, Билећи, Пожаревцу и другде. У октобру 1940. године уведене су прве антисемитске мере – једном се, на пример, јеврејским трговцима и власницима радњи забрањује трговина предметима намењеним људској исхрани, док се другом прописује да само одређени број младих јеврејског порекла може уписати универзитете, више, средње и стручне школе. Као последица тога, многи трговци су остали без посла, а хиљаде ученика у целој Краљевини Југославији није више могло да похађа наставу. Уговор о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту, то јест савезу између Немачке, Италије и Јапана, потписан је 25. марта 1941. године. Идеолози, присталице и симпатизери фашизма и нацизма у Србији постали су 1941. највећи ослонац за окупатора. Њих су управо немачке снаге изабрале како би формирале српску владу лојалну националсоцијализму. Србији, међутим, за разлику од Хрватске, није дозвољено да се конституише као држава: рад нове српске фашистичке владе био је подређен, дакле, самом окупатору.

С друге стране, скоро цео административни апарат – чиновници у разним институцијама као што су министарства, општине, полиција итд. – који је постојао пре почетка рата, остао је на свом месту и редовно функционисао, олакшавајући на тај начин немачком окупатору управљање Србијом.

На челу српске владе, од августа 1941. године до краја рата, налазио се генерал Милан Недић чија је идеологија била у складу с начелима Љотићевог ЗБОР-а. Недић је веровао у сигурну победу Немачке, и покушавао да Србији направи место у будућој Европи под националсоцијализмом. Одбацио је комунизам и либералну демократију као највеће непријатеље. Себе је доживљавао као „оца нације“, а Србију и Србе као „мајку“ и „синове“. Антисемитизам је био такође битна ставка његовог деловања. Што се тиче друштвеног и економског аспекта, у сељаку и у селу видео је основу будуће државе чија би привреда била организована по немачком моделу. Влада Милана Недића и сви апарати њој подређени – министарства, општине, полиција итд. – верно су се током целог рата борили против антифашиста, а учествовали су и у масовним злочинима које су окупаторске власти наређивале, укључујући Холокауст и геноцид над Ромима, као и злочине над самим Србима, на пример у Крагујевцу. У Крагујевцу је три дана трајало масовно стрељање невиних грађана. Убијено је 2.800 људи, међу којима су били и ученици крагујевачке мушке гимназије.

Милан Недић, председник Владе, посетио је дан после тога Крагујевац у друштву немачких официра.

И у Србији су, као у остатку Европе, за време Другог светског рата постојали концентрациони логори. Они су били намењени првенствено Јеврејима и Ромима, али и многим другим цивилима и антифашистима који су интернирани као таоци или принудни радници. У Београду су, од друге половине 1941. године, била у функцији три логора: Топовске шупе код Аутокоманде, Старо сајмиште на обали Саве, у близини данашњег Тржног центра Ушће, и Бањица. Тада су у прва два логора под контролом Вермахта и Недића заточени скоро сви Јевреји Београда и Србије, као и многи Роми.

У Топовским шупама стрељани су сви мушкарци, док су на Сајмишту биле заточене жене с децом и старци. Роми су у већини пуштени, али сви Јевреји су убијени употребом гаса у покретној гасној комори, такозваном камиону-душегупки. После њих, кроз логор је прошао и велики број припадника антифашистичког покрета, али и цивила.

Нарочито су страдали цивили с Козаре, Срби које су немачке и усташке снаге интернирале у логоре. На Сајмишту је неколико хиљада њих умрло од глади.

Сви поменути логори налазили су се у густо насељеним крајевима града, а сви пролазници су могли да виде шта се у њима дешава. Због страха од одмазде или због незаинтересованости, осим ретких изузетака, они нису били спремни да на било који начин помогну заточеницима.

Објава нацистичких окупатора из априла 1941.

Писмо Хилде Дајч, младе Јеврејке која је радила као болничарка у логору на Сајмишту, које је успела да кришом пошаље пријатељици Мирјани фебруара 1942. године, објашњава како је заточеништво утицало на логораше. Хилда је написала неколико писама. Укупно их је сачувано четири: једно се налази у Историјском архиву Београда, а остала три у Јеврејском историјском музеју. Могу се прочитати на сајту www.semmlin.info.

Мила моја,

Нисам ни мојла да појмим да ће наш сусрећ, мада сам те очекивала, да остави, начини у мени такву буру осећања, да унесе још више немира у ово хаотично стање моје душе која не може никако да се смири. Свим филозофирањима је крај на жичаној ојради и реалности какву ви ван ње не можете ни издалека да замислите јер бисте од бола урпали – иружа се у пошуности. Та реалност је ненадмашна, наша беда огромна, све фразе о јачини духа падају пред сузама од лади и зиме; све наде о скором изласку губе се пред једноличном персекутивом пасивној бивствовања које ни по чему на свету не личи на животи. То није ни иронија животи. То је њејова најдубља трагедија. Можемо да издржимо не зато што смо јаки, него стога што нисмо свакој иренушка свесни своје бескрајне мизерије у појлегу свега, свега што сачињава наш животи.

Већ смо ти скоро девет недеља и још сам помало иисмена, још умет помало да мислим. Свако вече, без изузетка, читам твоја и Нагина иисма и по ми је једини иренушак када сам нешто груо, не само Lagerinsasse [лојорашица]. Робија је злато према овоме, ми не знамо ни зашто, ни на што, ни на колико смо осуђени. Све на свету је дивно, и најбеднија еизисенција ван лојора, а ово је инкарнација свију зала. Сви постојемо зли јер смо

іладни, сви постојајемо заједљиви и бројимо један групоm залојаје, сви су очајни – а ипак се нико не убија јер смо сви скупо једна маса живошћина коју презирем. Мрзим нас све јер смо сви једнако пропали.

Близу смо светиа, а ипак удаљени од свих. Ни са ким немамо везе, живошћ свакој појединца најпољу шече исто ипак даље, као да се пола километра даље не одирава кланица шест хиљада невиних. Сви смо једнаки по своје кукавичлуку, и ви и ми. Доста!

Ја ипак нисам ипак нејунак као што би по овоме мојла да судиш. Подносим све што мене појаћа лако, безболно. Али ипак околина. То је оно што ме нервира. Људи ми иду на живце. Ни ілад од које ілачеш, ни зима іри којој ти се вода у чаши и крв у жилама следи, ни смрад лашина, ни кошава, ништа није ипак одвраћено као јомила која заслужује сажалење, а ти јој не можеш помоћи, нејо се ставишћ изнајње и презрешћ је. Зашто ипак свети іовори увек само о ономе што врећа нејова црева и остале орјане врло цењеној кадавера. А іројос, іре неки дан смо уређивали лешеве, било их је 27, у іурском іавиљону, и што све у фроні. Мени ништа више није одвраћено, ни мој ірљави посао. Све би се мојло само кад би се знало оно што се не може сазнашћ – када ће се одворитћ кайіје милості. Какве ли намере имају са нама? У сталној смо најіості: хоће ли нас спрељати, дићи у зрак, іраніоріовати у Пољску? То је све іоредно! Садашності само іреба ірескочитћ, није нимало іријатна, нимало.

Сада је пола іри, дежурам целу ноћ у амбуланті (сваку четврћу ноћ), у іавиљону кашљу у хору и чује се клојарање кише са крова. Овде у амбуланті іуши се фуруна дозлабоја, али ко се дима не надими...

Ово је мој најзбудљивији дан у лојору. Желешћ нешто пољико іа да се по ісїуни више је нејо срећа. Можда ћемо се једном живи извући одавде у један срећнији живошћ, јер по ипак ісїрашно, мада већ малокрвно желимо.(...) Мирјана, моја граја, ми смо робље заробљено, мнојо мање још од поја, ми нисмо ни колико іубавци, ми смо једна ірезрена и іладна хорда, а кад и іоред поја човек уіледа мало живошћа, а по си іи, осешћ пољико нових живошћних сокова да ісїрује у њему. Само, да, ово вечно само – одірнушћ се іосле поја од живошћа пољико је болно и іорко да ни море суза іроливених није довољно мерило. Како ми је іек сада іешко. Плачем и сви се смеју: „Зар іи која вучеш као мушкарац смеш да ілачеш као сеніменіална шіарца!“

Али шта ћу кад ми је ипак ірозно іешко іри гуши. То је рефрен који целу ноћ іонављам. Знам да нема изіледа да ћемо скоро изаћи, а најпољу іше іи и Нада, једино што ме везује за Београд који по некој несхватљивој конірадикціји ісїовремено ісїрашно мрзим и ісїрашно волим. Ти не знаш, као што ни ја нисам знала, шта по значи бишћ овде. Желим іи да никад не сазнаш. Већ као дешћ бојала сам се да ме не закојају живу. И ово је нека врста іривидне смрті. Хоће ли іосле не бишћ некој васкрсења? Нисам никад пољико мислила на вас две као сада. Стално разіоварам са вама и желим да вас видим јер іше ви за мене онај „изіубљени рај“.

Љуби вас ваша лојорка

На крају...

Говор мржње који користе вође идеологија и покрета сличних фашизму и нацизму, и који увек претходи физичком насиљу, има за циљ не само да означи непријатеље и мотивише насиље већ да жртвама одузме и људскост. У таквим говорима, говорима мржње, другим људима се често приписују особине животиња (оних које људи не воле, којих се плаше или их сматрају штеточинама), ствари, или се повезују са оличењем зла. На тај начин, не само што вође наводе и охрабрују следбенике да користе насиље већ им и сугеришу да имају право на насиље против оних особа којима је вођа прво кроз говор одузео људскост, дехуманизовао их. Таквим говором се насилницима поручује и да су ослобођени одговорности, у ствари, насиље против непријатеља је чин „патриотизма“, „части“... Зато је говор мржње покретачка снага за директно, физичко насиље. Примери говора мржње су и расистички графити, али и вицеви пуни дискриминације.

Екстремно насиље увек прати екстремне политичке идеологије. Тако организације, на пример, које идеализују белу расу прогањају све који су друге расе (расизам); заједница која идеализује своју нацију прогања припаднике мањинских народа (нацизам); тамо где се тражи припадност и лојалност једној партији прогањају се чланови других политичких опција (на пример у Мусолинијевој фашистичкој Италији, али и у стаљинизму) или тамо где се идеализује маскулинитет и мизогинија жртве су жене (сексизам); односно у заједницама у којима се прогањају припадници других вероисповести, или они који не припадају ниједној конфесији, реч је о клерикализму. Честе су ситуације да се ове идеологије удружују или мешају. На пример, нацизам често инспирише и оснажује расизам, фашизам политичког и економског монопола подстиче клерикализам; клерикализам се залаже за сексизам (пример Инквизиције и спаљивања „вештица“...). И поред своје парамилитарне или војне организације и насилних

метода, једна ствар је увек заједничка за све ове идеологије – представљање себе самих као жртве. Нацисти, фашисти или расисти, увек говоре о томе да је угрожена нација, да су њихова вера и култура у опасности, да морају да се заштите... и, наравно, увек су за њихове проблеме криви други. Тако су економски, политички, демографски или какви други велики проблеми као природне катастрофе у једном друштву често били катализатори масовног осећаја фрустрације, угрожености, напетости и страха. Таква психолошка ситуација увек је била подлога за екстремне идеје и радикална понашања, што су вође фашистичких, нацистичких или расистичких идеја знале да искористе нудећи народу „једноставна решења“ и прилику за освету, проказујући и прозивајући као непријатеље оне који су невини и који ће убрзо постати жртве.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

329.18(4)“19”
329.18(497.11)“19”
94(497.1)“1939/1945”

ВАЈЗНЕР, Александар, 1966-
Настанак фашизма / Александар Вајзнер и
Милован Писари. - Београд : Фонд Б92, 2014
(Београд : Портал). - 33 стр. : илустр. ; 21 см

Тираж 250.

ISBN 978-86-89891-08-9
ISBN 978-86-89891-07-2 (за издавачку целину)
1. Писари, Милован, 1980- [аутор]
а) Фашизам - Европа - 20в б) Нацизам -
Европа - 20в с) Фашизам - Србија - 20в д)
Југославија - Други светски рат 1939-1945
COBISS.SR-ID 210089996

Продукција:

**FOND
B92**

Реализовано уз подршку:

Robert Bosch **Stiftung**

